

КАТРІН КОКІО

ЦИКЛ КОНФЕРЕНЦІЙ ТА ДИСКУСІЙ НА ТЕМУ «РОМИ, КОЧІВНИКИ – ЄВРО- ПЕЙСЬКЕ НЕПОРОЗУМІННЯ» (Париж, 5–11 жовтня 2011 р.)

«Роми, кочівники – європейське непорозуміння» – під такою назвою в Парижі з 5 по 11 жовтня 2011 р. пройшла низка міжнародних наукових конференцій та дискусій, учасниками яких стали близько 40 дослідників із різних галузей науки (історії, антропології, політології, літератури, філософії, права) та різних країн Європи (Великої Британії, Бельгії, Італії, Німеччини, Румунії, Угорщини, України, Швейцарії).

Чотири дні конференції, тиждень презентацій та дискусій було присвячено обговоренню стійкого парадокса: багатокітве існування ромської народності в Європі на тлі такого явища, як «антициганська» політика, метою якої в минулому було придушення, а то й повне знищення групи, а на сьогодні – визнання циган як «етнічної меншини», позбавленої будь-яких прав.

Метою заходу було визначити причини сприйняття ромів як «європейського непорозуміння», мотиви їх переслідування, прагнення відсторонити їх від інших народів як «кочівний», «неприспосований», «не такий як усі», чужий не лише в Європі, а й у всьому світі. Такий стереотип сформувався

© К. Кокіо, 2011

завдяки циганському міфу. Існувала навіть поліцейська практика реєстрації та класифікації циган як «ворогів» та «підозрілих осіб», чії асоціальні навики нібито передавалися із покоління в покоління.

Описати це явище, зробити його частиною історії, спробувати зрозуміти та дати нову інтерпретацію шляхом політичного та гносеологічного аналізу – саме таке завдання поставили організатори конференції: дослідна лабораторія «Література та історія» (Університет Париж VIII, Сен-Дені) у співпраці з Національним меморіалом Шоа в Парижі, Угорським інститутом у Парижі, Будинком письменників та дослідною лабораторією університету По, в якій 24 та 25 листопада цього року пройшов другий етап конференції, присвячений розгляду цього питання у французькому контексті.

Проект задумали та реалізували Катрін Кокіо (університет Париж VIII) та Жан-Люк Пуейто (університет По) у співпраці з групою істориків та антропологів (Анріет Асео, Леонардо Піазер, Ален Рейн'є, Майкл Стюарт, Шарль Уржевіч, Ілсен Абу). Захід проводився за підтримки відділу історичних досліджень Меморіалу Шоа та Будинку антропології.

Уперше вийшовши на міжнародний та міждисциплінарний рівень, ця конференція символізує початок нового етапу наукових досліджень цього питання.

Захід дав можливість обмінятися досвідом науковцям, які мали не лише різні погляди, а й різний дослідний матеріал, адже вони являють собою два різні покоління: перші в 1970–1980-ті роки проводили тільки польові дослідження, оскільки офіційні були неможливі через політичні перепони та приховування інформації; інша група вчених, уже за часів посткомунізму та створення Європейського Союзу, вивчала недоступні протягом тривалого часу архівні документи, по-новому інтерпретуючи пиширені версії, тим самим даючи підставу переписати історію та опрацювати наявні факти.

Дослідження проводяться в умовах кризи, вплив якої не слід недооцінювати. Складний процес створення єдиної політичної Європи відбувається на тлі економічної кризи та поширення тенденції сприйняття «міграції» як головної проблеми, яка заважає вирішенню соціальних питань та формуванню суспільних уявлень про окрему народність.

Звертаючи увагу на відновлення переслідувань ромів у більшості країн Європи, запровадження жорсткішої політики контролю, клеймування

(таврування) та депортації їх на Захід і Схід, ця конференція змушує замислитися над «циганським питанням» та звернутися до причин виникнення «антициганізму» в політичній, соціальній та історичній культурі.

Вчені намагалися визначити причини перманентності цього явища в контексті заперечення факту нацистського геноциду та зрозуміти напрями сучасної політики європейських інституцій стосовно «ромського питання». Йшлося не лише про те, щоб установити чи оприлюднити факти, які довго приховувалися, а й про те, щоб зрозуміти причину їх довготривалого ігнорування в усьому світі (у тому числі й у середовищі науковців), обмінятися знаннями та досвідом з метою покращити складні відносини між світом ромів та світом «гаджо» (нециган).

На конференції підбито підсумки історіографічних та етнографічних досліджень, висловлено критичні думки не лише щодо цього соціального, політичного та духовного явища, а й щодо спадку знань та культури, який воно в собі несе, і згагалі щодо самого поняття «культура». Аналіз мови та текстів має допомогти зрозуміти особливості стародавньої мови, поставити питання щодо вживання мови ромів у політиці та розвитку «ромської літератури» за рахунок вирішення усіх непорозумінь.

Перший день конференції було присвячено питанню нацистського геноциду, що розглядалося винятково з історичного погляду. Особливу увагу було приділено дослідженням, нещодавно проведеним на території Східної Європи. Після узагальненої доповіді Мартина Холлера (Берлінський університет ім. Гумбольдта) на тему переслідування ромів на окупованій території СРСР у 1941–1944 рр., Михайло Тяглий (Український центр вивчення історії Голокосту) висвітлив питання нацистської окупаційної політики та винищення ромів в Україні. Тетяна Сирбу (Брюссельський вільний університет) презентувала свої дослідження щодо депортації ромів із Бессарабії до Придністров'я. Її праці базувались на вивченні архівів та свідчень, зібраних у Молдові. Всі троє доповідачів продемонстрували, як змінювалися методи та масовість винищення залежно від окупаційної влади та рівня співпраці місцевих органів управління і населення з окупаційною владою.

Анрієт Асео представила критичний аналіз гітлерівської політики та політики повоєнної Німеччини, а також звернула увагу на брак історичних даних із цього питання, причиною чого є приховування архівних матеріалів.

Дослідниця показала, як у проведених раніше дослідженнях, що були етнічно упереджені та все ще були зумовлені впливом расової теорії, нівелювалася вирішальна роль адміністративних та поліцейських факторів.

Франк Спарінг був одним із перших німецьких істориків, який зіткнувся з цим питанням, вивчаючи створення «циганських таборів» (Zigeunerlager) у 1930-х роках. Дослідник визначив етапи процесу винищення циган у Райху та політичні методи, які застосовувалися у ФРН та мали на меті усунути можливість юридичного визнання геноциду й уникнути відшкодування збитків, яких зазнали його жертви.

Майкл Стюарт (Університетський коледж Лондона) проаналізував виняткову радикальність політики переслідування ромів в Австрії, ідеологічні та локальні фактори, що її зумовили.

Ален Рейн'є провів порівняльний аналіз цієї ж проблеми у Франції (де політика інтернування не передбачала масову депортацію) та у Бельгії, наводячи як приклад спогади жертв. Продовжуючи тему, Лісія Порседда доповіла про створення циганських таборів у фашистській Італії, описала тамтешні умови проживання та подальшу долю їхніх в'язнів. Невизначеність нацистської політики щодо «циганського ланцюга», а також різноманітність способів винищення зумовлюють неможливість історіографічного аналізу рівня жорстокості геноциду та засвідчують безпідставність деяких дискусій, особливо дебатів між інтенціоналістами та функціоналістами.

Другий день конференції об'єднав фахівців у галузях філософії (Катрін Кокіо, Бертран Огільві, Марі К'ере), антропології (Леонардо Піаже) та політології (Ерік Фасен, Нандо Сігона), для обміну думками щодо масштабів «антициганізму» – явища, яке існує серед соціальної зневаги, расистської ненависті та культурної відрази, що змішуються із «циганською» ностальгією за кочівним життям та народом без країни.

Учасникам вдалося ще детальніше описати картину історичних подій, проаналізувавши те, як змінювалися принципи антиромської політики починаючи з кінця XIX ст. до сьогодення. Навівши точні факти, Ілсен Абу продемонстрував різочу схожість в особливостях проведення антиромської політики на початку XX ст. у різних країнах Східної Європи: від королівських постанов про виселення до сучасних процедур реєстрації сімей та їх затримання – все це з метою пригнітити народ,

який визнано занадто активним, а тому поставлено під підозру та взято під суворий контроль.

Також було представлено низку коротких оглядів із таких питань: використання двозначних образів під час пропаганди франкістської ідеології (Ксав'єр Ротеа); політика асиміляції, проведена в комуністичній Чехословаччині, як причина розвитку сучасної соціоетнічної дискримінації, та принципи, за якими намагаються її приховати (Селія Донер); депортація ромських меншин із Косово, які після спалаху бойових дій опинилися в заручниках ситуації, з огляду на їх «належність» до сторін цього сумнівного конфлікту в колишній Югославії (Нандо Сігона).

«Ромське питання» було також розглянуто з погляду європейської політики як проблему, вирішення якої необхідно знайти, а також як функціональну та непослідовну етнічну конструкцію, що ставить під питання існування самої об'єднаної Європи (Ерік Фасен).

Після доповіді Емануель Ігнатуй-Сора на тему політичної та юридичної підтримки європейськими інстанціями «ромської меншини» було організовано круглий стіл, де обговорювалося питання очевидного посилення політики контролю щодо ромів у таких країнах, як Франція, Італія та Угорщина. Учасниками дискусії стали такі дослідники, як Самюель Делипін, Майкл Стюарт, Девід Франтц, представник Ради Європи Мішель Гет та представник Національної федерації товариств із захисту прав ромів Стефан Левек.

Незважаючи на неодноразово повторювану фразу про «найбільшу європейську меншість» та не торкаючись питання національної політики, Європа повертається до давньої проблеми, яка стосується етнічного, гуманістичного та економічного аспектів: а що ми можемо зробити з «ромами», як система зможе використати їх?

Упродовж останніх двох днів учасники презентували дослідження з антропології, політології, філології та літератури, намагалися зрозуміти складну систему відносин, які встановилися між світом ромів з їхніми особливостями та світом «гаджо», який береться узагальнити, класифікувати, осмислювати та формувати уявлення про реальність на основі вже наявних парадигм, як це показав Жерар Дессон на прикладі ідеї про кочівний спосіб життя. Досліджені з погляду продуктивності, ці відносини між світом ромів та світом «гаджо» є досить двозначними: з одного боку, помітні намагання знайти компроміси та вирішити непорозуміння, а з іншого – постають

труднощі з визнанням себе та інших, з'являється прагнення відокремитися від загалу або створити дуже складні за своєю структурою об'єднання, що є результатом місцевої політики та постійних переселень. Етнографічний аналіз цього явища здійснили Мартін Олівера в Румунії, Юлія Аздо (роль жінок у процесі самовизначення, в тому числі під час міграцій), Катою Хорвач в Угорщині (символічні конструкції, пов'язані з відчуттям страху та сорому), Марк Бутіно в Центральній Азії (з прикладом кварталу в м. Самарканді) та Жан-Люк Пуейто у Франції (циганські общини в Беарні).

Наочна демонстрація існування комунікації у письмовому вигляді зумовила появу ще однієї теми конференції: ромська мова в усному та письмовому вигляді, ідеологічне підґрунтя дебатів щодо неї, ромська художня та літературна діяльність, що перебуває на межі зникнення.

Спірне питання щодо існування народу, об'єданого цією мовою, було досліджено на базі расових зіставлень німецьких філологів на початку XIX ст. (Жан-Луї Жеорже). Також було представлено аналіз політичних маніпуляцій та намагань із боку ромів, які мали за мету започаткувати власну транс'європейську ідентичність зі своєю ідеологією та валютою: Сесіль Каню встановила зв'язок та протиставила цьому аналізу глибші практичні досліді «циганської гри», – поняття, що його ввів П. Вільям при проведенні соціолінгвістичної дослідницької роботи в Болгарії.

Сесіль Ковачазі порушила тему існування «циганської літератури» поза ромською мовою, ґрунтуючись на спільній праці двох письменників-ромів – Йозефа Холдози та Менієрта Лакатоса, які в 1970-х роках видали книгу угорською мовою, де розповіли у хронологічному порядку історію ромів. Захоплюючись та критикуючи, автори презентували публіці погляд на життя ромської громади зсередини та ззовні, відкривши читачам потаємний бік життя общин ромів.

Алан Рейн'є провів дослідження подібної праці письменника Яна Юрса («Цигани», 1967), яку визначають як щось середнє між збірником власних міфів та етнологічним дослідженням. Автор твору – син біженців, який виховувався в циганській родині, а тому зміг описати події з іншого погляду.

На зустрічі обговорювалася також тема вибору особистостей та творів, які порушували спірне питання щодо ромської літератури як джерела етнографічних знань та її непевного становища у ромській спільноті. Твори

авторів зі Східної Європи (Чехословаччини та Польщі) стали приводом для роздумів та відкрили перспективи для обговорень.

Звертаючи увагу на багатство літературного світу, який перебуває на межі зникнення, Анріет Асseo розкрила широку історичну картину від демонстрації зацікавленості митців доби Ренесансу до іноземних мандрівників з «Богемії» та «Маленького Єгипту» та закінчуючи світом «Роміпен» – осередку циганських традицій на Сході. Так визначила цей осередок Івона Лакова у своїй промові, циганка словацького походження, яка вивчилася на драматурга та під час політичної боротьби за спільне краще життя, у співпраці з індійською дослідницею Міленою Хубшманною, розповіла «історію життя циганської жінки в Чехословаччині» (1984).

Серед інших творів було розглянуто також літературну діяльність Папуші, циганської поетеси, вірші якої переклав та опублікував поет Єжі Фіцовський. Публікація спровокувала вигнання Папуші з циганського суспільства, оскільки в текстах містилась агітація за заборону кочівного життя ромів. Саме доля цієї жінки, а також історія життя Івони Лакової надихнули американського письменника ірландського походження Колума Мак Кенна на написання роману «Золі» (2006), критичний аналіз якого представила Тіфен Самойо, вказуючи на плагіат у частині про життя ромів Заходу, що містила неправдиві свідчення, які до того ж сприймалися через певну ідеологічну призму (І. Фонсека).

Клод Мошар доповів про згадування ромської народності в музичних творах Леоша Яначека та в романах Богуміла Грабала («Надто гучна самотність»), після чого відбувся діалог із чеським письменником Мартіном Смаусом, який у своєму романі «Увімкни світло, маленька...» (2010) описує життя циган на прикладі долі дитини-крадійки, яка стала вигнанцем суспільства.

Крім конференцій відбулася також низка кінопоказів та дискусій, в яких брали участь як дослідники, так і кінорежисери (Тоні Гатліф, Тедді Люсі Модест, Катрін Сейболд, Олександр Романес). Кіносеанси допомогли краще розібратися у проблематиці конференції, розкриваючи такі теми, як політика інтернування ромів у Франції (фільм П. Пілозіо «Французи без історії», 2009 р.), невизнання геноциду циган у Німеччині («Неправдиве слово» («Das falsche Wort»), 1987 – стрічка,

створена молодого німкеню Катрін Сейболд спільно з представницею народності сінті Мелані Спітта), історія геноциду ромів у Європі (фільм Анріет Асео, Ідіт Блок та Джульєтти Джордан «Спогади циган: інший геноцид» (2011), що глибоко розкриває це питання). Кінопоказ дав привід замислитись над зображенням циганського світу з його фольклорною складовою з елементами кітчю, особливо в російських та радянських пропагандистських фільмах (від короткометражного фільму Володимира Сіверсена «Драма в таборі підмосковних циган» – яскравой драми про кохання та злочин, що демонструє життя «справжніх» ромів, та закінчуючи мелодрамою 1976 року Емілія Лютяну «Табір іде в небо»).

У рамках кінопанорами демонструвалися також авторські фільми, зняті в різних країнах Східної Європи (Росії, Польщі, Югославії, Угорщині). Порушувалися такі теми, як існування ромських общин в умовах колективізації, їхній занепад після падіння «залізної завіси» та умови проживання в місті (як приклад – фільм Арона Годера «Східний парк» (2004), в якому йдеться про етнічний тиск у кварталі-гетто Будапешта), наслідки антиміграційної політики у Східній Європі (фільм Желімира Жилника «Кеннеді повертається додому» (2003)).

Мета заходу – зробити об'єктом «ромського питання» саму Європу: її самотність, історію, перспективи, її бачення понять «цивілізація» та «спільнота». Європа і далі створює та вживає поняття «іншого» європейця, іноземця зсередини, небажаного та непристосованого до життя в суспільстві. Чим пояснити цей стереотип народів, який названо чужим та «вічно кочівним», і це в той час коли Європейський Союз пропагує відкрите суспільство, що базується на принципах «вільного обігу товарів та пересування осіб», коли європейська культура захоплена ідеалом міжнародного та міжкультурного обміну? Ось такі питання ставилися під час конференції. Із січня 2012 р. на сайті конференції (www.tsiganes-nomades-un-malentendueuropeen.com) можна буде знайти відеозапис доповідей англійською та французькою мовами.

Переклад з французької

Олега Соснова